

ДО ПИТАННЯ СУЧАСНОГО ДИСКУРСУ ФІЛОСОФІЇ СВОБОДИ

ON THE ISSUE OF CONTEMPORARY DISCOURSE ON THE PHILOSOPHY OF FREEDOM

Гайворонюк Н.В., к.філос.н., доцент,
доцент кафедри соціально-поведінкових, гуманітарних наук та економічної безпеки
Львівський державний університет внутрішніх справ

Свобода завжди була однією з найважливіших цінностей українців і в той же час предметом цікавості науковців, важливою дослідницькою темою для представників різних галузей знання, так само, як і вивчення здатності людини, нації, народу або ж класу поставати суб'єктом творення власного майбутнього. Стосовно останнього, то питання історичної перспективи тривалий час пов'язувалося із досягненням піку кінцевого розвитку історії, де, бодай «краща» частина людства, могла б отримати свободу від вікового класового поневолення. Чи можлива свобода в якийсь інший спосіб, відмінний від міфологем минулого? Чи може свобода всіх одночасно бути свободою кожного, і якщо так, то за яких умов? А якщо це неможливо, то чому? У запропонованій розвідці автор шукає відповіді на ці та інші питання з метою висвітлення смислотворчих аспектів індивідуальної і колективної свободи, концептуального обґрунтування свободи як предмета міждисциплінарного дискурсу.

Стаття присвячена окремим питанням сучасного розвитку філософії свободи в українському науковому просторі. У запропонованому матеріалі йдеться про узагальнення напрямів філософського осмислення свободи в контексті використання сучасних концепцій ідентичності і національної стійкості України. *Актуальність* теми визначається потребою розвитку українського дискурсу свободи, а також роллю, яку відіграє свобода в умовах боротьби за збереження державності України та її незалежності. В руслі формування різних напрямів тлумачення свободи, про які нижче піде мова, в українському дискурсі приділяється увага історико-філософському, філософсько-правовому, духовно-ціннісному аспектам. *Мета* статті: визначити тенденції філософського дискурсу свободи в Україні; висвітлити його актуальні питання; показати перспективи розвитку з позицій концепцій ідентичності та національної стійкості. *Основні методи*: філософської рефлексії; соціально-трансцендентальний; історичної аналогії; порівняльно-аналітичний.

Ключові слова: свобода, ідентичність, європейська ідентичність, цивілізаційні цінності, консолідація, національна стійкість.

The article is devoted to the issues of modern development of the philosophy of freedom in the Ukrainian scientific community. The proposed material deals a generalization of the directions of philosophical understanding of freedom on the basis of an interdisciplinary approach. The relevance of the topic is determined by the need to develop the Ukrainian discourse of freedom, as well as the role played by freedom in the struggle to preserve Ukraine's independence and statehood. In such conditions, freedom turns from a purely philosophical issue into a problem that has a life and practice meaning. The purpose of the article: to determine the directions and trends of the philosophical discourse of freedom in Ukraine; to highlight the trends and its controversial issues; to show the prospects for development from the standpoint of an interdisciplinary approach. *Main methods*: philosophical reflection; social and transcendental; method of historical analogy; comparative and analytical. The main focus is put on the study of the specifics of the freedom in the conditions of independence of Ukraine. The study has led to the following results. Freedom is a subject of social and humanitarian interdisciplinary discourse represented by philosophical, philosophical and legal, historical and cultural studies, psychological, political science, and Ukrainian studies. On the basis of the studied works, we state the connection of the problem of freedom with the ideas of meaning-making, as well as the social contract when it comes to freedom as a guarantee of non-interference of the state in the private space of an individual. On the basis of the studied works, we state the connection of the problem of freedom with the ideas of meaning-making, as well as the social contract when it comes to freedom as a guarantee of non-interference of the state in the private space of an individual.

Key words: freedom, national identity, European identity, civilizational values, consolidation, national resilience.

Стан вивчення і результати. Тривалий час свобода привертає увагу українських дослідників і набуває все більшої актуальності. Підтвердженням тому є праці З. Атаманюк, Є. Бистрицького, Н. Бровко, О. Каблова, Я. Калакури, Г. Ковадло, В. Ляха, О. Матласевич, Т. Мурги, В. Нечипоренко, С. Пирожкова, М. Поповича, І. Савіцької, Л. Сліпченко, Л. Ткачук, Р. Кіся, Д. Усова, Н. Хамітова, В. Чорнобровкіної, О. Щадило та ін. Значний вплив на формування філософської проблематики свободи в Україні мали праці І. Берліна, А. Веллмера, Ф. Гаска, Г. Йонаса, Ф. Нозіка, М. Нуссбаум, Дж. Раза, Л. Свендсена, А. Сена, В. Франкла, М. Френча, Е. Фромма, М. Фуко. Осмислення накопиченого досвіду вивчення філософії свободи сприяє розвитку її різних напрямів, а також – дискусій, а це, в свою чергу, зумовлює глибинний розвиток філософії свободи в Україні [1]. З'являються й нові тенденції, продиктовані вимогами часу. Небезпека, що нависла над Україною, спонукає до більш відповідального та усвідомленого збереження цінностей суспільства, серед яких свобода завжди відігравала важливу роль. За таких обставин свобода перетворюється із суто філософської на проблему, яка має «життєво-практичний» зміст. Власне тому зростає увага до історичних, соціальних, політичних аспектів та інших аспектів проблематики свободи, актуальність комплексного вивчення яких підсилюється боротьбою за збереження державності і незалежності України. Симптоматично, що звертаючи увагу на актуалізацію дискурсів

свободи, Д. Усов зазначає, що вони відбувається за рахунок «поступового розширення вітчизняного соціокультурного простору свободи як індивідуального та національного звільнення», а також поєднання екзистенційного і теоретичного усвідомлення її як сутнісного прояву відповідальності людського буття» [1]. На зламі подій другої світової війни, в часи супротиву німецькому нацизму, Ф. Гаск у своїй відомій праці «Шлях до рабства» описував схожі суперечності і колізії свободи. Він визначав її умовну ціну наступним чином: пожертвувати індивідуальною свободою можна лише тоді, коли йдеться про виживання вільного суспільства в умовах війни або ж якоїсь іншої тимчасової катастрофи. «Є сенс у тому, щоб тимчасово пожертвувати свободою заради збереження її в майбутньому, чого не можна сказати про систему, що вимагає зробити це раз і назавжди» [2, с. 85].

Початок розгляду філософії свободи варто розпочати з надихаючих роздумів М. Поповича. Розмірковуючи про свободу він зазначав, що при всій різноманітності питань, що обговорюються в філософії, є два найважливіших. Насамперед, всі абстрактні філософські проблеми виводять на головну-проблему природи людини. І, по-друге, суттю проблеми людини є проблема свободи... Оскільки свобода є сутністю життя, а неволя – тінь смерті, людина змушена щоденно йти, за словами Гете, на бій за щастя і свободу, щоб бути гідною їх [3, с. 446–447]. Розрізняючи умовно суперечливий зміст понять «свободи

від» та «свободи для», М. Попович тлумачив свободу як романтично-консервативну і ліберальну. Він наголошував, що якщо для лібералізму свобода індивіда обмежена свободою та існуванням інших людей, то романтичний консерватизм виходить з обмеження свободи насамперед власними внутрішніми можливостями індивіда. Отже, свобода по-консервативному переноситься у сферу суб'єктивного і приватного життя людини, а все громадське і публічне життя обмежене порядком і дисципліною». Наведені ознаки ліберального та романтичного тлумачень свободи висвітлюють умовність плюсів і мінусів кожної з них, адже, в одному випадку, вона веде до індивідуального самоствердження («негативна свобода»), а в іншому, зводиться до обмеженого простору спільноти («позитивна свобода»).

Одним із способів гармонізувати подібні суперечності, а також ті, що виникають між вимогами індивідуальної свободи і необхідністю їх обмеження з боку влади і державних інституцій, є можливість, що містить в собі досвід контрактуалізму. Серед українських дослідників домінує думка, що філософський дискурс суспільної угоди слугує справі розкриття глибоких філософських питань про природу людини і джерело соціальності, про характер взаємодії людей у суспільстві і способи її регуляції, про сутність моралі та права, про співвідношення примусу та свободи в суспільстві. Л. Ситніченко пише, що свобода, так само як відповідальність, зрада, справедливість, легітимність соціальних інституцій, мають вивчатись у відповідності до принципу суспільної угоди, який набуває «універсального сенсу не лише в контексті проблем політичної справедливості», але й при «створенні властивих йому форм урядування» [4, с. 5]. У численних працях Д. Усова червоною ниткою проходить думка, що у принципі суспільної угоди найповніше втілюються ідеї справедливості і свободи, які демонструють реальність верховенства права як істотного морально-правового способу існування сучасного суспільства» [1, с. 8]. Погодьмося, що саме в такому суспільстві створюються умови для істинного і справедливого буття не розрізнених абстрактних особистостей із своїм (однобічним) розумінням свободи, а тих, в кого «людське буття через свободу трансцендувалося з буття наявного в буття істинне» [5]. Без вільної людини «не буває ані справжньої політики, ані дійсно вільного – або принаймні зорієнтованого на *свободу*, *яко на цінність* суспільства», – писав у праці «Свобода і рух смислів» Р. Кісь [6, с. 11]. Свобода ним потрапована через сенсокінес і всю цінність людини він визначає через здатність до «співбутювання» та співдії з іншими. Його провідна ідея: бути учасниками сенсокінесу як живого процесу творення свободи можна лише через покладання «персонально-людських смислів». Якщо такі смисли збігаються у великій кількості людей, то, наслідуючи логіку автора, вони втілюються в реальність (два українські Майдани 2004 і 2014 років) як приклади («лябораторії») «нового європейського та Загальносвітового свободотворення». Виділяючи у таких процесах креативну роль української людини як безпосереднього носія цивілізаційних змін, цитований вище М. Попович підкреслював наявність в ній самобутності і неповторності національної культури, духовного світу та ментальності. В той же час вона (українська людина), за визнанням дослідника, одночасно є носієм цивілізаційної ідентичності, і як постійна величина, перебуває в розвитку, зазнає змін, активно впливає на всі сфери життя суспільства, а тому потребує наукового осмислення й аналізу з урахуванням методології цивілізаційного та антропологічного повороту гуманітарних наук, включаючи й українознавство [7]. Як справедливо зазначає Я. Калакура, останнім часом концепти ідентичність та цивілізація стали чи не найбільш актуальними і поширеними в понятійному апараті новітньої гуманітаристики, акумулювавшись у ряді дискур-

сів в поняття «цивілізаційної ідентичності», які активно розробляються такими дослідниками як І. Грабовська, О. Мостяєв, С. Пирожков, Н. Хамітов та інші. О. Мостяєв пояснює особливості цивілізаційного розвитку українства й доводить, що за головними ознаками та критеріями воно належить до європейської цивілізації. Зокрема, він вказує, що об'єднували українство та інші європейські спільноти індивідуалізм, християнство як спільна морально-світоглядна основа, характер політичної та правової систем, традиції демократії, а також пов'язаність цивілізаційної історії [8].

Однією із ознак демократії, що відображено в Хартії європейської ідентичності, є свобода. Вона тлумачиться в рамках спільного будівництва мирного європейського порядку як залежність народів Європи один від одного. Основою єдності називають загальні цінності, що мають історичний характер. Серед них – толерантність, гуманізм та братерство; а також, що важливо, фундаментальні права людини і норми права, які впроваджені в загальних принципах, що підтверджують волю індивідуальної і соціальної відповідальності.

Аналізуючи цивілізаційну суб'єктність України, дослідники вказують, що в своїй історії і на сучасному етапі вона ніколи не була імперською. А протягом століть хоча й була слабкою, ніколи не втрачала гуманістичності. Нині, роблять висновок учені, посилення її цивілізаційної суб'єктності повинно підсилити гуманістичної якості і унеможливити набуття авторитарних тенденцій. Погодьмося, що «переплетення» цивілізаційної ідентичності з європейською ідентичністю «підводить кожному людину, кожному суспільну групу, націю в цілому до глибшого усвідомлення значення європейського вибору України, загальнолюдських цінностей, свого історичного покликання і місця в сучасному світі» [9, с. 18]. В сучасних умовах, коли свобода стала чинником збереження української ідентичності, одночасно вона гарантує збереження цивілізаційної (європейської) ідентичності. Прогнозовано обґрунтовано виявилася концепція С. Пирожкова і Н. Хамітова, в якій свобода поставлена у взаємозв'язок з поняттям суб'єктності країни, її незалежністю та безпекою. Квінтесенція цієї концепції в наступному: справжня незалежність є вихід незалежності у свободу, а свобода є незалежністю, що «набуває осмисленої спрямованості в майбутнє». Саме там ми отримаємо нову якість свободи, яка сприятиме розгортанню глибинних можливостей як особистості, так і спільноти. «Ця свобода й означає справжню суб'єктність країни – здатність самостійно творити власний цивілізаційний проєкт і втілювати його в життя, обираючи своїми партнерами та союзниками тих, хто є компліментарним на цьому шляху» [9]. У цьому контексті для забезпечення свободи необхідна стратегія національної стійкості [10], в якій відображена здатність держави і суспільства ефективно протистояти загрозам будь-якого походження і характеру, адаптуватися до змін безпекового середовища, підтримувати стале функціонування, швидко відновлюватися до бажаної рівноваги після кризових ситуацій. Серед основних пріоритетів національної стійкості важлива роль належить насамперед відстоюванню незалежності і державного суверенітету; відновленню територіальної цілісності у межах міжнародно визнаного державного кордону України. Крім того – *захисту прав, свобод і законних інтересів громадян* України, відновленню людського капіталу; європейській та євроатлантичній інтеграції.

Висновок. Проведене дослідження дозволило отримати наступні *результати*. Свобода є предметом соціально-гуманітарного міждисциплінарного дискурсу, репрезентованого філософськими, філософсько-правовими, історико-культурологічними, психологічними, політологічними, українознавчими студіями. На основі вивчених праць констатуємо зв'язок проблематики сво-

боди з ідеями смислотворення, а також- суспільної угоди, коли йдеться про свободу як гарантію невтручання держави в приватний простір особи. Індивідуальна свобода є вищою цінністю демократичної держави, але за умов загрози її існуванню, воля до колективної свободи, детермінована потребою її збереження, переважає. Концептуально цей зв'язок забезпечує поняття національної

ідентичності, яке вводиться в дискурс свободи на між-дисциплінарній основі. В рамках такого підходу між незалежністю країни і набуттям її права на свободу знаходиться поняття суб'єктності країни та її національної стійкості, вміння протистояти різного роду викликам і загрозам задля збереження державності і відстоювання незалежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Усов Д. Сучасна філософія свободи: контрактуалістичний вимір. Мультиверсум: філософський альманах, 2016. Випуск 9–10. С. 59–70. URL: https://www.researchgate.net/publication/338998142_Sucasna_filosofia_svobod_i_kontraktualisticnij_vimir
2. Ф. Гаєк. Шлях до рабства. Київ: Вид-во «Наш формат», 2022. 208 с.
3. Попович М. Філософія свободи. Харків: Вид-во Фоліо, 2018. 524 с.
4. Ситніченко Л.А. «Суспільна угода»: метафора чи методологічний принцип сучасної політичної філософії (Дж. Ролз). Мультиверсум: філософський альманах: Зб. наук. праць. Вип. 46. К.: Український Центр духовної культури, 2005. С. 3–12.
5. Коваadlo Г. Духовність і моральність: антропокультурні виміри філософії моралі. К: Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, 2014. 332 С.
6. Роман Кісь. Свобода і рух смислів. Вид-во НАНУ, Інститут народознавства. Львів, 2019. 384 с. URL: https://uamoderna.com/images/biblioteka/Kis_Roman/Kis_Roman_book_Svoboda-Rukh_Smysliv.pdf
7. Попович М. Культурні засади цивілізаційної ідентичності. Нова парадигма, 2015. Вип. 128. С. 3–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nora_2015_128_3.
8. Мостяев О. Цивілізації, Європа, українство: історико-типологічний підхід. К: Міленіум, 2018. 324 с. URL: <https://uaznavstvo.univ.kiev.ua/onlajn-biblioteka/>
9. Пирожков С., Хамітов Н. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. К: Наукова думка, 2020. 253 с. URL: <https://ivinas.gov.ua/publikatsiji/novi-vydannia-institutu/si-pyrozhkov-nv-khamitov-tsyvilizatsiina-subiektnist-ukrainy-vid-potentsii-do-novo-ho-svitohliadu-i-buttia-liudyny.html>
10. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про запровадження національної системи стійкості». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4792021-40181>